

УДК 821.161.2

ББК 83.3 (4Укр)

Ольга Деркачова

ПОЕЗІЯ ШІСТДЕСЯТНИКІВ У КОНТЕКСТІ СТИЛЬОВИХ СИСТЕМ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІРИКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена осмисленню поезії шістдесятників у контексті стильових систем української лірики другої половини ХХ ст. Доведено, що поетичне шістдесятництво належить до немімесисної лірики та проаналізовано її особливості, як у структурному, так і в ідейно-тематичному ракурсі. Визначено основні опозиції, якими послуговувалися поети-шістдесятники.

Ключові слова: стильова система, немімесисна лірика, референтна лірика, не референтна лірика, шістдесятники.

Будь-яка стильова система передбачає сприйняття мови як світу, розуміє світ смислів як продовження реальності, зливає зображуване із зображеним, надає знакам референтності. Система немімесисної образності передбачає таке моделювання дійсності, в якому відбувається протиставлення між тим, що є, і тим, що мало би бути, а сам художній текст вибудовується за принципом «світ як текст». Як газначає О. Астаф'єв: «І хоча лірика немімесисної образності є дискретна, цій дискретності вона протиставляє полюс універсалій або полюс цінності та неділимості» [2, 29].

«Кожна художня індивідуальність, якщо вона справді є визначною, несе в собі питомий знак не тільки естетичної, а й життєвої свіжості й новизни, бо саме своїм художнім світом корегує суспільну самосвідомість, відкриваючи перед нею новий аспект дійсності» [2, 153]. Лірика шістдесятництва стала своєрідним протиставленням умовно референтній та власне референтній ліриці 50-х років і, фіксує навколишню реальність, практично заново відкрила її реципієнтові, вивівши спостереження до рівня узагальнень. Новий художній світ був світом, пронизаним авторською емоційністю.

Явище шістдесятництва, естетика поетів-шістдесятників неодноразово ставали предметом зацікавлень, як культурологів, так і літературознавців. Л. Тарнашинська називає появу шістдесятництва вибуховою, це поява-спалах [14, 517]. Дослідниця зазначає, що дискусія розгорнулася навколо новаторських пошуків молодих авторів і була означена параметрами «батьки – діти», які можна потрактувати і по-іншому – у парадигмі «традиція і новаторство»: «За цими умовними означеннями стояв цілий комплекс проблем – від ідейно-політичних позицій до жанрово-стильових прозрінь» [15, 517].

На зміну світоглядної свідомості вказував Є. Сверстюк: «Стривожені війною, гартовані злиднями, оглушені тоталітарною ідеологією, люди раптом прокинулися від падіння страшного ідола й кинулись до пробоїни в стіні, де він упав... З цього почались шістдесятники – ті, яким засвітила істина і які вже не захотіли зректись чи відступитись від світла» [11, 128].

В. Дончик зазначає, що художня творчість цього покоління «відрізнялася від попередніх 40-50-х років значно гострішою, глибшою проблемно-змістовою наповненістю, а ще й ініціюванням численних суто художніх жанрово-стильових новацій» [14, 7]. Окрім того, час вимагав «морального реалізму» (Л. Трилінг), що полягав у відновленні проблематики небезпек історії, ненадійності людської природи, а також повернення до трагічного сенсу життя [3, 261]. М. Жулинський означив рух шістдесятників як фазу нового антиколоніального опору, спровокованого руйнуванням колективної міфології. С. Андрусів вважала, що цей рух мав на меті порятувати український світ через бінарну опозицію метафізичного та імперського. Такий культурний антиколоніалізм повертав почуття національної гідності. Є. Сверстюк писав про поетів-шістдесятників так: «Іван Світличний виводив соцреалізм на загальнолюдський простір і демонтував теорію партійної літератури. Іван Драч приніс перші вірші, незручні і незрозумілі, так, наче його ніколи не вчили, про що і як треба писати... Микола Вінграновський тривожно заговорив про свій народ, і метафори його зазвучали апокаліптично. Василь Симоненко заговорив з Україною в тоні недозволеної

щирості й одвертості. Ліна Костенко зрідка виступала з віршами, але то були вірші такого звучання, наче вся радянська поезія для неї неістотна...» [10, 26].

Аналіз джерел засвідчив, що поза увагою дослідників часто лишається літературний контекст другої половини ХХ століття, зокрема вивчення текстів поетів-шістдесятників у контексті стильових систем української лірики означеного періоду, що і зумовило актуальність нашого дослідження.

Метою статті є визначення текстів шістдесятників у контексті стильових систем української лірики другої половини ХХ ст. та репрезентація їх як зразків немімесисної лірики.

Розвиток людства завжди зазнає трансформації, яка веде до вивільнення слова. На думку Г. Почепцова, це «перехід від слова-міфу до слова-ритуалу, а далі вже стоїть слово-смысл. В оболонці того ж самого слова може бути заховано зовсім інші речі, на які слід по-різному реагувати. Заборону порушувати не можна, хіба що тільки там, де це дозволено» [9]. Такий перехід призводить до збільшення вербальної складової і зменшення складової подієвої. Наприклад, ритуал може не включати жодного слова, адже слугує для підтримання ідентичності, а слово-міф формує цю ідентичність. Слово-смысл може зруйнувати її, оскільки отримує волю для інтерпретації. Г. Почепцов наголошував на можливостях таких переходів: слово-міф – слово-ритуал – слово-смысл. У сучасному суспільстві можливий ще один варіант – слово-гра. Шістдесятники, на думку Г. Почепцова, переводили слово-міф у розряд слова-смыслу, намагаючись або спростувати його, або просто подискутувати з ним. Отже, вони руйнували слова-міфи, що були базовими для тогочасного суспільства.

До таких руйнацій належало виведення у творах на перший план і піднесення «маленької» людини». Цього не було у референтній ліриці, яка тяжіла до зображення героїв і титанів:

Він байдуже потис її руку

І не чув її милих докорів,

І так довго стогнали по бруку

Перестуки її підборів.

І стояв він, тупий, плечистий

І байдужий, немов колода,

І здалося – на ціле місто

Заридала вона на сходах [13, 127]

Василь Симоненко описує звичайну буденну сварку між ним і нею. Але завдяки неназиванню (маємо займенники він і вона, що вказують на особи, але не називають їх) та гіперболізації маленька трагедія набуває вселенського значення.

Або ж перехід від слова-символу здійснювався шляхом змалювання звичайних побутових речей на противагу глобально-універсальним темам референтної лірики:

До телефону – він його не бачив.

Хоч телефон – сюди-туди: нема!

А ніч, а дощ, а град по ринвах скаче,

І груша з грушами прибились до вікна.

... Чорняве полум'я, чорняву ту завію

Узяв у душу, як блакитний сон.

А чути плач – то плаче телефон,

Просунувши у ніч холодну шию [4, 45].

Дж. Аркілла та Д. Ронфельдт визначають два види існування інформації: інформація-передача та інформація-базис [16]. Слово-міф у цій системі належить до інформації-базису. Отже, коли він руйнується, то руйнується і структура, що була побудована на цій інформації. Шістдесятники створили прошарок, що жив за власними законами. Це був власний інформаційний потік з текстами та героями. Це був автономний сегмент, що ввійшов у конфлікт із державою і жив двома життями – одне з них збігалось із життям загальним. Звідси і немімесисність лірики.

Шістдесятники породжували інший, альтернативний інформаційний потік, були речниками тієї інформації, що базувалася на іншій моделі світу. Таким

чином, маємо радянську модель та модель, яку пропонувало шістдесятництво. Влада ж зацікавлена у безальтернативності, тому вона блокує ті інформаційні джерела, що орієнтують на альтернативу, і намагається утримувати у масовій свідомості власну модель. Але віртуальна модель шістдесятництва поступово переходила у світ реальний. Як зазначає В. Агеєва, «після проголошення державності патріотичну риторичну шістдесятництва почали сприймати як архаїчну, письменник утратив роль вождя й пророка» [0, 85]:

*Продажні поети 60-х мали б тішитись,
що все закінчилось так успішно;
адже скільки було небезпек,
а бач – вижили, повернули кредити... [7, 10]*

Протест шістдесятників був зумовлений не тільки певною авторською позицією, але і зміною ціннісних орієнтирів. Вони, на думку Л. Тарнашинської, здійснили прорив крізь здискредитовану традицію, що полягав не лише в актуалізації онтологічної пам'яті, але у спробі переосмислити мету та завдання мистецтва. Розглянемо, наприклад, поезію І. Драча «Балада про випрані штани». Візуально ця поезія нагадує зразок референтної лірики, адже автор детально описує реальний епізод свого життя:

*Замурзався я на роботі – і мати примітила зразу
Заплямлені солідолом ще путні сірі штани.
Баняк на плиту поставила. Дістала з полиці мило.
А місяць у білих споднях з батьком у шахи грав [5, 30]*

Якщо для соцреалістичної традиції було типовим звертатися до жанру балади у героїко-трагічному контексті, то Драч іронізує, присвячуючи баладу чистим штанам:

*А на пружинистій шворці, звішені за манжети,
Пришпилені гострими зорями, в небо ішли штани [5, 30]*

Драч зображає у цьому вірші родинну ідилію, але не за допомогою щасливо-спокійних образів батька-матері, а змальовуючи один із післяробочих вечорів, у якому є місце для побуту, пива, кабачкової ікри та нічної тиші.

Лірика шістдесятих зберігає одну з основних опозицій соцреалістичної лірики: «добро – зло». Проте вона отримує інше забарвлення, зосереджуючись не на соціалістичному державотворенні і державобудівництві, а на загальнолюдських цінностях і моральних якостях (згадаймо поезію В. Симоненка «Злодій»). Немає опозиції «чужі – свої», є протиставлення «ліричний герой – інші», «ліричний герой – хтось». Однією з головних опозицій є «світ, який маємо – світ, який мав би бути». Перший елемент зринає як доказ неправильно обраних життєвих і моральних орієнтирів, що призводить до суспільної деструкції.

Розглянемо до прикладу поезію М. Вінграновського «Сестри білять яблуні в саду...»:

Сестри білять яблуні в саду.

Мати білять хату та у хаті.

Біля хати білий батько на канані

Вигріває війни та журбу.

Мати білять яблуні в саду.

Мати білять хату та у хаті.

Біля хати білий батько на канані...

Мати білять яблуні в саду.

Мати білять хату. Білять хату... [4, 77]

У цьому вірші можемо простежити такі опозиції: «мати – батько», «родина – війна». Сад, мати, сестри, побілена хата – символ родинної ідилії. А батько, який «вигріває війни та журбу», – символ війни. Автор використовує прийом віддаленої зйомки у побудові твору: картинка поступово віддаляється – зникає війна, батько, мати, і лишається побілена хата. Цікавою є опозиція «родина – війна». У референтній ліриці частіше натрапляємо на опозицію «війна – мир». У немімесній ліриці опозиції стають більш символічними. Очевидно, що родинна

ідилія, тиша і спокій символізують мир, але цей мир з присмаком гіркоти, і важливішим є те, що вся родина разом.

Образ матері завжди займав центральне місце в українській свідомості. Шістдесятники, на думку С. Андрусів, намагалися зламати інфантильний комплекс, стати дорослими синами матері-України.

Мати сіяла сон під моїм вікном,

А вродив соняшник.

І тепер хоч буран, хоч бур'ян чи туман,

А мені – сонячно [8, 74]

Мати дбає про затишок ліричного героя («А мені – сонячно»), захищає його від життєвих незгод («а мені за плечем Журавлі журавлять»), дбає про його душевний комфорт («Все ж одна – зважилась»).

Ліричний герой ототожнює матір з янголом-охоронцем. Цей образ не є присутнім зримо, він не діє у тексті. А ліричний герой говорить не про свою любов до матері, а про той комфорт, який вона йому забезпечує. Він відокремлює себе від неї: «Мати сіяла льон під моїм вікном...». Саме «під моїм вікном», а не під вікном батьківської хати, саме для автора, а не для родини чи у родині. Але з іншого боку, мати – зв'язок ліричного героя зі світом: те, що вона йому дарує, він використовує у своєму житті.

Ще однією особливістю лірики шістдесятників є опозиція «місто» – «село». У немімесисній ліриці сільська тематика часто є домінантною. Їй підпорядковано простір, образи, мотиви. У ставленні до села зберігається відчуття сакрального. Село асоціюється з дитинством, найсвітлішими моментами у житті ліричного героя. Однак, поряд з ідилією, автори немімесисної лірики змальовували і реальні картини, привносячи у них певні символи та узагальнення. Таким чином, зберігається властивий для немімесисної лірики нечіткий зв'язок між означуваним та означенням.

У поетичних текстах цієї стильової системи присутнє захоплення людською працею, людьми праці. Часто зринає моралізаторський аспект, заклик зупинитися і подумати про долю й життя простої людини.

Саме на такі мотиви натрапляємо у поезії Івана Драча, де село не лише постає тлом, на якому відбуваються події, а є частиною життя, самим життям автора. Наприклад, у поезії «Дві сестри» зображено долю двох старих жінок-селянок, які все життя пропрацювали на птахофермі:

*...Дві сестри старенькі на пташарні
Лускають насіння гарбузове,
І дрижать їх руки незугарні,
Чорні, закоцюрблені, дубові.
Кури, гуси – все життя у пір'ї.
Є город маленький коло хати.
Чорнобривці спіють на подвір'ї.
Є коза, щоб молоко давати... [6, 62]*

Автор описує нехитрий побут жінок і водночас розмірковує над їхніми невідбулими долями. У цьому і полягає одна з особливостей немімесисної лірики – фіксація реального життя з його осмисленням та узагальненням.

Автор не мотивує невідбулість доль двох сестер тим, що вони не змогли вирватися з села. Він просто намагається зафіксувати епізод із життя простої людини, але героями його текстів, як правило, є люди села. Також поет розмірковує не над проблемою «місто – село», а над проблемою нереалізації людського потенціалу, невідбулості долі, коли сама людина у цьому не винна.

Цікавим є інше поєднання міста і села. Розглянемо, до прикладу, поезію «Бабусенція»:

*Ой оце чудне дівчатонько, ой-я,
Щосуботоньки їде з містонька
До бабоньки, до бабусеньки, ой,
Лишає свої інфузорії-туфельки,*

*Скидає свої лаковані туфельки,
Одягає куфайчатко порване, ой-ой-оєчки,
У бабцюлі, у бабусеньки, ой,
Взува старі чоботи-шкарбани,
Бабчині чоботи-чоботищенки... [6, 150]*

Привертає увагу поєднання лексики, що асоціюється з містом (лаковані туфельки, студентонька) і селом (куфайчатко, чоботи, ночви, кочерга). Автор описує, як дівчина повертається з міста до села, щоб допомогти бабусі, наголошуючи на її перевдяганні, тобто перевтіленні дівчини-студентки, жительки міста, у сільську дівчину. Причому це перевтілення добровільне й бажане, про що свідчить не лише перелік робіт, які виконує дівчина, а й велика кількість зменшено-пестливої лексики (відеречко, хатуся, бабусенька, кожушенько тощо).

Що важливо, у цій поезії автор не ідеалізує сільський побут, невеличким штрихом протиставляючи місто як символ добробуту і село як символ бідності – лаковані «туфельки-інфузорії» і старі «чоботи-шкарбани». Він начебто не дає місту і селу жодних оцінок, але сільський побут дівчини і бабці виписано з любов'ю.

Якщо у референтній ліриці наявне протиставлення великого малому, героїчного нікчемному, то у немімесисній ліриці поети міняють опозиції місцями: маленьке стає важливішим за велике, возвеличується, індивідуальне протиставляється загальному, сприймаючись як позитивне. З метою надати позитивних характеристик малому автор вводить у контекст релігійну символіку (цибулина як церковна баня), що свідчить про винятковість та обраність цього знака.

Загалом, для немімесисної лірики характерне змалювання сільського побуту, нагадування про те, що всі ми родом звідти; пізніше, у нереперентній ліриці, такий зв'язок втрачається, акцент робиться на урбаністичному і урбанізованому світі. Сільське підміняється міським, витісняє його, що

призводить до появи розгубленого, самотнього ліричного героя, не спроможного ні повернутися до села, ні знайти себе у місті.

Важливою ознакою немімесисної лірики є складність опозицій, які не завжди мають яскраво виражений антонімічний характер. Не є типовими опозиції «вороги – герої», «ми – вони», «чуже – своє». Принцип моделювання світу такий: є те, що ми маємо, і те, що має бути. Визначальним стає культ слова, батьківщини, матері, значущості окремої людини. Як зазначає Л. Тарнашинська, шістдесятники мали «унікальну можливість заговорити до свого народу промовистим Словом, яке «вбиралося» в нові зміст і форму, – і вже цим, а ще щирістю, проникливістю, незвичною доти дражливістю, ба навіть виключністю приваблювало звичного до «соцреалістичного» ширвжитку читача» [15, 59].

Ця лірика вже не могла послуговуватися іконічними знаками, але й до знаків-символів поки що не зверталася, а тому використовувала здебільшого знаки-індекси. Художнє зображення в індексальних текстах є дискретним, у зв'язку з чим воно частково втрачає у референтності. Таким текстам властивий риторичний план означеного та ідеологічний план означуваного. Відношення явища до сутності сприяло тому, що шістдесятники почали заперечувати іконічну схожість між планами вираження та змісту

Поети-шістдесятники усвідомлено створювали новий простір, намагаючись вирватись із соцреалістичного дискурсу, але при цьому зберегти національну традицію і шукати власний інноваційний прорив. Найтипівіші опозиції «індивідуальне – загальне», «своє – чуже». Індивідуальним виступають маленька людина, дитина, природне явище, почуття. Своім – родина, Україна, мати. «Я» набуває позитивного звучання. «Вони», як і у референтній ліриці, є негативними, але образи вже інші. Це ті «вони», що у референтній ліриці були «ми». Зміна акцентів призвела до зміни образної системи, а знаки-ікони змінилися знаками-індексами, що у новому контексті зазвучали по-новому. Наприклад, герой у референтній ліриці – той, хто здійснює глобальні подвиги (іконічний знак), і герой у немімесисній ліриці – маленька людина, що не перевертає чи руйнує світ,

а виживає у ньому, залишаючись справжньою (знак-індекс); мир у референтній ліриці (відсутність війни) і мир у немімесисній ліриці (любов, щаслива родина).

Список використаних джерел

1. Агеєва В. Апологія модерну: обрис ХХ віку / В. Агеєва. – К. : Грані-Т, 2011. – 408 с.
2. Астаф'єв О. Г. Лірика української еміграції: Еволюція стильових систем / О. Г. Астаф'єв. – К. : Смолоскип, 1998. – 314 с.
3. Бредбері М. Британський роман нового часу / М. Бредбері. – К. : Ксенія Сладкевич, 2011. – 480 с.
4. Вінграновський М. Вибрані твори / М. Вінграновський. – К. : Дніпро, 2004. – 832 с.
5. Драч І. Ф. Берло: книга поезій / І. Ф. Драч. – К. : Грамота, 2007. – 912 с.
6. Драч І. Ф. Вибрані твори : в 2 т. Т.1 : поезії / Іван Драч. – К. : Дніпро, 1986. – 351 с.
7. Жадан С. Історія культури початку століття : вірші / Тексти на рос. та укр. мові / С. Жадан. – М. : АРГО-РИСК ; Тверь : Коломна, 2003. – 104 с.
8. Олійник Б. Основи / Б. Олійник. – К. : Дніпро, 2005. – 456 с.
9. Почепцов Г. Люди як медіа: шістдесятники й альтернативні інформаційні потоки // <http://osvita.telekritika.ua/material/2069>
- 10.Сверстюк Є. Блудні сини України / Є. Сверстюк. – К : Знання, 1993. – 256 с.
- 11.Сверстюк Є. Українська література: християнська традиція / Є. Сверстюк // Сучасність. – 1992. – № 12. – С. 137-145.
- 12.Світличний І. О. Серце для куль і рим : Поезії. Поетичні переклади. Літературно-критичні статті / І. Світличний ; передне слово І. М. Дзюби. – К. : Рад. письменник, 1990.
- 13.Симоненко В. Берег чекань / В. Симоненко. – К. : Наук. думка, 2001. – 248 с.

14. Суть: з якою метою? («За круглим столом» – Віталій Дончик, Володимир Панченко, Лукаш Скупейко) // Слово і час. – 2012. - № 12. – С. 3-20.
15. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління / Л. Тарнашинська. – К. : Смолоскип, 2010. – 632 с.
16. Arquilla J., Ronfeldt D. Looking ahead: preparing for information-age conflict / J. Arquilla, D. Ronfeldt // In Athena's camp. Preparing for conflict in the information age / Ed. by J. Arquilla, D. Ronfeldt. – Santa Monica, 1997. – P. 439-501.

THE POETRY OF 1960s IN THE CONTEXT OF STYLISTIC SYSTEM IN UKRAINIAN LYRIC OF THE SECOND PART OF XX CENTURY

This article deals with a problem of such stylistic system which consists of the poetry of 1960s. Its key idea is to introduce it as the basis of nonmimetic lyric. The engineering approach to the problem is based on upconversion methodology to suggest innovative solutions for low-frequency signals by means of integrated circuits. Besides, a problem of ideological-thematic perspective is thoroughly considered. The basic oppositions are analyzed in detail. Particular attention is given to the main parameters of nonmimetic lyric.

Keywords: stylistic system, referent lyric poetry, nonmimetic, nonreferent, poetry of 1960s.

ПОЭЗИЯ ШЕСТИДЕСЯТНИКОВ В КОНТЕКСТЕ СТИЛЕВЫХ СИСТЕМ УКРАИНСКОЙ ЛИРИКИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА

Статья посвящена осмыслению поэзии шестидесятников в контексте стилиевых систем украинской лирики второй половины XX в. Доказано, что поэтическое шестидесятничество относится к немимезисной лирике. Проанализированы ее особенности, как в структурном, так и в идейно-тематическом ракурсе. Выделены основные оппозиции, которыми пользовались поэты-шестидесятники.

Ключевые слова: стилиевая система, немимезисная лирика, референтная лирика, нереферентная лирика, шестидесятники.